

3 історії політичних партій України

О. М. Лебеденко (Переяслав-Хмельницький)

Анархісти на Україні в 1903—1908 рр.

Висвітлюється питання, пов'язані з виникненням та діяльністю анархістських організацій на Україні в 1903—1908 рр., показано складний комплекс взаємовідносин різних груп та течій даного напрямку у роки першої російської революції.

Останнім часом проблеми анархізму привертають пильну увагу багатьох дослідників. Пояснюється це рядом причин, серед яких найголовнішими є такі. По-перше, в країні склалося становище здатне викликати непередбачені соціальні наслідки. В цих умовах анархізм з його романтичним ореолом бунтарства, ультрареволюційних фраз все більше завойовує прибічників, особливо серед молоді. Сьогодні анархістські групи існують в більшості великих міст. В травні 1989 р. в Москві на всесоюзному установчому з'їзді було створено конфедерацію анархо-синдикалістів. По-друге, за останні 2—3 роки були відчинені двері різних «спецсховів» та «спецфондів», в яких знаходиться матеріал, що дає змогу дослідникам всебічно вивчати цю надзвичайно складну, суперечливу течію в суспільно-політичному житті. Наслідком цього, наприклад, стала публікація в журналах і газетах статей, присвячених вивченню махновщини під час громадянської війни¹.

Щодо вивчення історії анархізму в республіці в період, що передував Жовтневій революції та громадянській війні, то дане питання залишається маловивченим.

Умови конспірації, в яких діяли анархісти, не давали можливості їм збирати документи, а організацію архівів за кордоном вони вважали зайвою справою. В роки громадянської війни більшість анархістських документів була знищена. Ті їх матеріали, що осіли за кордоном, поки що мало доступні радянським дослідникам. Тому основними джерелами з історії анархізму на даний час є періодична преса (насамперед газети та журнали самих анархістських організацій), листівки, брошури і мемуарна література.

Метою даної публікації є аналіз діяльності анархістських організацій на Україні з моменту їх зародження і до розгрому в 1908 р.

Бурхливий розвиток капіталізму в країні наприкінці ХІХ ст. привів до пауперизації дрібних товаровиробників. Це породжувало їх протест проти існуючого порядку, який вони пов'язували з державою як інститутом влади, штовхало на боротьбу з ним й тим самим об'єктивно зближувало цю соціальну категорію населення з анархізмом.

Проте, незважаючи на те, що за кордоном у дев'яності роки ХІХ ст. вийшов перший номер кропоткінського журналу «Хлеб и воля» й з'явилися перші осередки майбутніх анархістських груп та організацій²⁻³,

¹ Верстюк В. Ф. Комбриг Нестор Махно.— К., 1990.— 25 с.; Волковинський В. М. Нестор Махно: звивисті стежки політичного авантюриста // Укр. іст. журн.— 1989.— № 7, 9—11; 1990.— № 2, 4—9, 12; Горак В. Махновщина // Молодь України.— 1991.— 7—9 лют. та ін.

²⁻³ Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 10.

на Україні анархізм як соціально-політична течія був практично невідомий до початку ХХ ст.

Із безпосередніх попередників анархізму ми можемо відмітити лише діяльність в Одесі групи «махаєвців»⁴.

На початку ХХ ст. під впливом П. Кропоткіна більшість пропагандистів анархізму повернулася до Росії й сприяла поширенню його ідей. Перша анархістська група в країні була організована емігрантом-анархістом 1903 р. у місті Білостоці (колишня Гродненська губернія). Наприкінці літа того ж року виникає (незалежна від щойно названої, але безпосередньо зв'язана з групою «Хліб і Воля») перша анархістська група і на Україні, в м. Ніжині (Чернігівської губернії)⁵. Оскільки в місті було мало пролетарів (на відміну від Білостока), то основним об'єктом її пропаганди й агітації стала молодь, яка навчалася, інтелігенція та найбільш селянство.

Влітку 1905 р. серед ніжинських анархістів виникла ідея створення типографії для друкування журналу. Його редакція знаходилася у Києві, а інформація від кореспондентів надходила з основних центрів анархізму — Катеринослава, Одеси, Білостока. Був підготовлений для друку перший номер журналу «Набат».

В селі Курилівка Ніжинського повіту в будинку місцевого православної священика анархісти влаштували типографію. Але в серпні 1905 р. вона була розгромлена проведено арешти. Нелегальну літературу, зокрема перший номер журналу «Набат», було конфісковано⁶.

В місті Ніжині 12 вересня 1905 р. під час обшуку анархісти вчинили збройний опір, вбивши кількох козаків та пристава. 22 вересня вони кинули бомбу у приміщення поліцейської дільниці⁷.

Незабаром анархістські групи виникають і в інших регіонах України. На початку 1904 р. махаєвська група переходить на платформу анархізму. В тому ж 1904 р. з'являється невеличка організація такого ж напрямку в Житомирі, утворена двома робітниками, що прибули з Австрії. Члени цієї організації наприкінці року взяли участь у страйку заготівельників.

До початку революції це були чи не єдині анархістські групи в країні. Пропаганда анархізму проводилася в основному серед індустріального пролетаріату, найбільшого селянства, а також молоді, яка навчалася, а згодом — в середовищі люмпен-пролетаріату. Проте до «кривавої неділі» 1905 р. і наступних за нею подій вплив анархізму на Україні був незначним. Початок першої російської революції дав поштовх до поширення його серед різних верств українського суспільства.

Весною 1905 р. виникають анархістські групи в Києві (Південно-російська група комуністів-анархістів), Катеринославі і в Ромнах. Восени того ж року починають свою діяльність анархісти в ряді міст Чернігівської губернії, Бердичеві і деяких інших містах. У той же час анархісти беруть активну участь в економічних та політичних страйках в Одесі, Катеринославі. В місті Одесі вони організували типографію «Непримиримые», де вдалося надрукувати дві листівки: «Що таке політична свобода?» і «Симон Адлер». В квітні 1905 р. поліція

⁴ Родоначальником махаєвщини є польський соціаліст В. Махайський (псевдонім. Вольський), автор книги «Розумовий робітник». Головним у його вченні є вороже ставлення до революційної інтелігенції, «яка відволікає пролетаріат своїми ідеями демократії, соціалізму від боротьби за конкретні вимоги. А у пролетаріату одна мета — боротьба за рівний дохід і рівність в освіті. В майбутньому маси влаштуються самі так, як їм захочеться. А нині ж маси потрібно закликати до повного знищення капіталізму, таємно організовуючи революцію — «Змову» — шляхом ряду бунтів, повстань, терору, страйків (див.: Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 9).

⁵ Горев Б. И. Анархисты, максималисты и махаевцы.— Петроград, 1918.— С. 8.

⁶ Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 10; Кульчицкий Л. Анархизм в современном социально-политическом движении в России.— СПб., 1907.— С. 38.

⁷ Кульчицкий Л. Указ. соч.— С. 38.

натрапила на слід типографії і 12 квітня заарештувала 35 осіб. Під час арешту анархісти учинили перший збройний опір⁸.

Поряд з поширенням анархізму на Україні починається й процес його диференціації, що призвело до утворення трьох основних напрямів у ньому: анархо-синдикалістів, анархо-комуністів та анархо-індивідуалістів.

Анархо-синдикалісти групувалися навколо журналу «Хлеб и воля», а згодом — «Новый мир» (був надрукований один номер, в якому було викладено програму «Південно-російських анархістів-синдикалістів»). Діяли вони переважно в Чернігівській губернії, Києві, Одесі, Кривому Розі. Ще в кінці 1904 р. з ініціативи П. Кропоткіна група «Хліб і Воля» провела в Лондоні першу нараду анархістів, яка ухвалила ряд резолюцій, що стали фактично програмними: про побудову бездержавного комунізму, ігнорування будь-яких інших етапів розвитку суспільства, відмову від революційної диктатури будь-якого класу або групи людей. З метою розв'язання цих завдань «хлібовольці» рекомендували готуватися до загального страйку. Серед засобів боротьби пропонували різні масові виступи, у тому числі й терористичні акції.

В той же час прибічники цього напрямку висловлювалися проти так званого «безмотивного терору»⁹. Вони вважали за необхідне організовувати таємні синдикати, які повинні входити до відкритих безпартійних профспілок з метою пропаганди ідей анархізму та боротьби з соціалістичними партіями, які прагнули підпорядкувати собі пролетарський рух. Крім випуску одного номера журналу «Новый мир», в Одесі мала місце спроба видати газету «Вольный рабочий». Хоча 2 брошури — «Маніфест анархістів-комуністів» і «Основа синдикального анархізму» — все ж побачили там світ¹⁰.

Анархо-синдикалісти брали участь у різних економічних страйках, зокрема, моряків Одеського порту, викликаного «реєстрацією», що мала на меті припинити діяльність профспілки моряків. Анархісти користувалися співчуттям й підтримкою моряків, а їх представник, незважаючи на протести соціал-демократів, був введений до страйкового комітету. Взявши участь у страйку, вони головними засобами своєї боротьби обрали саботаж та «економічний терор»¹¹. Під впливом анархістів страйковий комітет погодився на знищення одного з пароплавів. Проте страйк закінчився поразкою, і робітники побачили всю безрезультативність терору¹².

Щодо другого напрямку — анархо-комуністів, то вони ділилися на дві течії: прибічників групи «Безначальність» і тих, хто підтримував «чорнознаменський» напрям.

Перші були противниками боротьби за конкретні вимоги мас й різко виступали проти профспілок, спираючись насамперед на безробітних та люмпен-пролетаріат. Весною і влітку 1905 р. за кордоном вдалося видати 3 номери «Листка групи «Безначальність» і ряд прокламацій, в яких пропагувалися бойовизм, руйнування й захоплення буржуазної власності, фізичне винищення всіх класових ворогів пролетаріату, а також нещадна боротьба з соціалістичними партіями. Своє завдання ця течія анархістів вбачала у необхідності викликати в масах невдоволення, яке призвело б до повного знищення державного капіталізму. «Безначальцями» було надруковано й розповсюджено в країні брошури Бідбея («Тупорилови» та «Люцифер»), Дерябіна

⁸ Анархист.— 1908.— № 2.— С. 29; Бунтарь.— № 1.— С. 30—31.

⁹ Під «безмотивним терором» анархісти розуміли боротьбу з будь-яким представником буржуазії тільки через те, що той належав до цього класу. Див.: Буревестник.— 1908.— № 8.— С. 11.

¹⁰ Там же.

¹¹ «Економічним терором» анархісти називали замах на хазай, представників адміністрації підприємств, тобто на людей, не пов'язаних з державною владою. (Див.: Буревестник.— 1907.— № 6—7.— С. 10).

¹² Горев Б. И. Указ. соч.— С. 21.

(«За землю і волю»), Ростовцева («До селян», «Наша тактика»). Єврейською і польською мовами було видано номер газети «Револьюційний голос». На Україні ця група існувала в Київській губернії¹³.

Інша анархо-комуністична течія групувалася спочатку навколо журналу «Черное знамя», єдиний номер якого вийшов у грудні 1905 р. (на основі чого й отримала назву «чорнознаменська»), а потім — журналів «Анархист» та «Бунтарь» (травень 1908 р.). Вони здійснили ряд антибуржуазних акцій, насамперед «безмотивного терору». Ще однією особливістю «чорнознаменців» було різко критичне їх ставлення до участі анархістів у безпартійних профспілках, які нібито призначали робітників винятково до боротьби за мінімальні вимоги: восьмигодинний робочий день, недільний відпочинок тощо. До європейського анархізму «чорнознаменці» ставилися негативно, докоряючи їм за опортунізм та половинчатість та вбачаючи це в антиклерикалізмі, синдикалізмі і неомальтузіанстві¹⁴. Щоправда, познайомившись ближче з життям народних мас, «чорнознаменці» дещо по-іншому почали дивитися на взаємовідносини між анархістським рухом та повсякденною боротьбою пролетаріату і стали визнавати участь в економічній боротьбі робітничого класу.

В умовах першої російської революції анархисти вирішили «мовити своє слово, і мовити його так, щоб почула його багатомільйонна народна маса, щоб затрепотіла й здригнулася в жахові буржуазія»¹⁵. Це привело до того, що з середовища «чорнознаменців» в кінці 1905 р. виділяються дві групи — індивідуальні терористи — «безмотивники» і «комунари».

«Безмотивники» вбачали своє завдання в тому, щоб вести боротьбу проти буржуазії винятково шляхом індивідуального терору. Прибічники цієї течії переважали в анархістських групах м. Одеси. 17 грудня 1905 р. ними було кинуте 5 бомб в кафе Лібмана. Ці акції відштовхнули від них значну частину прихильників I з'їзду «безмотивників», що зібрався в січні 1906 р. Виробити конкретну програму дій не вдалося.

«Комунари», виходячи з тих же передумов, що й «безмотивники», намагалися індивідуальний терор доповнити спробою часткового повстання в ім'я бездержавної комуні. «Нехай ці комуни, виникнувши в одному районі, нехай навіть загинуть, просяявши як яскравий метеор — самі спроби не минуть безслідно. Глибоко запавши в душу робітника, вони змусять його знову і знову піднятися в ім'я торжества пролетарської справи»¹⁶. Звичайно, «комунарам» це зробити не вдалося, оскільки підняти людей на повстання набагато складніше, ніж, наприклад, кинути бомбу в кафе чи напасти на поліцейську дільницю. В грудні 1905 р. в м. Катеринослав з групою «комунарів» прибув Володимир Стрига (один з досить відомих лідерів анархізму), перед яким стояло завдання підняти повстання й організувати анархістську комуни. Однак раптовий арешт майже всієї групи поклав край цій ідеї на самому початку, і більше подібних спроб не здійснювалося¹⁷.

І, нарешті, остання течія — анархо-індивідуалісти, що діяли у Києві, були представлені невеликими гуртками літераторів та окремими особами, які видавали переклади творів Штірнера, Туккера, Макея, а також брошур Воінтна («Анархічний індивідуалізм»), Чорного («Новий напрям в анархізмі»), Борового («Суспільні ідеали сучасної людини»). «Індивідуалісти» вважали, що «в міру того, як

¹³ Буревестник.— 1903.— № 8.— С. 11; Горев Б. И. Указ. соч.— С. 9—10, 21; Кульчицкий Л. Указ. соч.— С. 75.

¹⁴ Буревестник.— 1908.— № 8.— С. 11—127.

¹⁵ Бунтарь.— 1906.— № 1.— С. 21.

¹⁶ Бунтарь.— 1906.— № 1.— С. 27, 31; Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 12; Горев Б. И. Указ. соч.— С. 42.

¹⁷ Там же; Приложение к Буревестнику.— 1907.— № 6—7.— С. 7.

матеріальні умови членів суспільства будуть задовольняти всі людські потреби, звільнена людська особа все більше й більше буде висувати себе як мету, як єдиний сенс процесу суспільної організації¹⁸. Тому вони заперечували комуну як таку, що є обтяжливою для особистості. На думку одного з лідерів анархізму Н. Рогдаєва, даний напрям нічим особливим себе в революції не виявив¹⁹.

В кінці 1905 р. — на початку 1907 р. (час найвищого розвитку анархізму на Україні) зріс й випуск анархічної літератури у типографіях «Набат» (Чернігівська губернія) та «Непримиримые» (м. Одеса)²⁰. В квітні 1906 р. під Ялтою в печерах була організована типографія «Гидра». Література, яка тут друкувалася, поширювалася у південному регіоні країни. Окрім різного роду листівок і прокламацій набірникам вдалося підготувати до друку брошуру «Про революцію і революційний уряд» та перший номер анархістського органу «Бунтарь». В серпні за доносом провокаторів типографія була заарештована, і журнал вийшов вже за кордоном у грудні 1906 р.²¹

В 1907 р. за кордоном одночасно з «Буревестником» почав виходити орган «чорнознаменців» журнал «Анархист», а трохи пізніше, в травні 1908 р. відновив свої випуски й «Бунтарь».

Немало літератури друкувалося анархістами в Одесі, Катеринославі, Херсонській та інших губерніях²². Озброєні групи чисельністю 8—10 чол. захоплювали типографії і силою змушували хазяїв друкувати анархістську літературу²³. Щодо видання легальної літератури цього напрямку, то на відміну, наприклад, від Грузії, де ще навесні 1906 р. почала виходити щотижнева газета, на Україні таких випадків не зафіксовано.

У своїй агітації та пропаганді анархісти нерідко зверталися і до найбіднішого селянства. В 1903—1904 рр. помітною була активізація діяльності в сільській місцевості членів ніжинської організації, внаслідок чого було створено нові анархістські групи в Чернігівській губернії. Катеринославські анархісти поширювали серед селян «Маніфест анархістів-общинників», в якому пояснювалися методи боротьби з поміщиками та представниками місцевої влади. Ця агітація, безсумнівно, вплинула на виникнення в Гуляй-Полі на чолі з А. Семенютою «Союзу бідних хліборобів», який проіснував з вересня 1906 р. по липень 1908 р. «Безмотивний» терор членів цієї організації був направлений проти сільської поліції, чиновників та поміщиків. До складу групи входив й Н. Махно. У червні 1908 р. «Союз бідних хліборобів» був розгромлений, а Махно засуджений Одеським військово-окружним судом до смертної кари, яка згодом була замінена каторгою²⁴.

В Київській та Полтавській губерніях у 1907 р. представниками селянських федерацій був організований «Анархістський селянський союз». Щоправда, яких-небудь відомостей про його діяльність джерела не дають. Зате про Херсонську губернію вони містять деякі дані: на початку 1908 р., коли анархістський рух у містах пішов на спад, «всі останні бойові виступи в селах, починаючи з масового нападу на садибу Калиновських, вбивства поміщика Бурчака — справа свідомих селян-анархістів»²⁵.

¹⁸ Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 12; Первая конференция анархистских организаций «Набат».— 1918.— С. 18. Пронякин В. И. Анархизм: исторические претензии и уроки истории.— Л., 1990.— С. 80.

¹⁹ Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 12.

²⁰ Анархист.— 1908.— № 2.— С. 29; Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 10, 19.

²¹ Бунтарь.— 1906.— № 1.— С. 1; Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 19—21.

²² Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 10.

²³ Там же.

²⁴ Волковинський В. М. Назв. праця // Укр. іст. журн.— 1989.— № 7.— С. 114—115.

²⁵ Анархист.— 1908.— № 2.— С. 21; Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 14; Горева Б. И. Указ. соч.— С. 14.

Про існування анархістських груп серед селян, (крім інформації в газетах цього напрямку) свідчать й деякі судові процеси, зокрема над анархістами Херсонської губернії²⁶.

Головними центрами анархізму на Україні у досліджуваний період були Катеринославська губернія та м. Одеса. В Катеринославі він зародився у травні 1905 р. Його ядром стала група анархістів, які приїхали з м. Білостока і які сформували «Катеринославську групу анархістів-комуністів». Після короткого періоду агітації на зборах, масовках робітників 4 жовтня 1905 р. вони здійснили перший акт «економічного» терору на Україні: динамітною бомбою був убитий у себе на квартирі директор машинобудівного заводу. Наступного дня були випущені листки: «До всіх робітників» та «Робітникам машинобудівного заводу», в яких причиною вбивства проголошувалося масове звільнення робітників з заводу²⁷. З тих пір акти «економічного» та «політичного» терору стали головним засобом боротьби катеринославських анархістів проти буржуазії. Були випадки й «безмотивного» терору, коли збиралися підірвати міністерський вагон, а дізнавшись, що міністра в ньому немає, кинули бомбу у вагон I класу, де, як правило, подорожувала буржуазія²⁸.

У 1905 р. під час жовтневого страйку вплив анархістів у середовищі робітників послабився. Проте, коли почалися грудневі збройні події, анархістські бойовики активізувалися. У барикадних боях вони знешкодили 30 солдатів. Під час єврейських погромів анархісти організували групи захисту від погромників.

3 грудня 1905 р. вони почали здійснювати дрібну експропріацію, а згодом і збройні напади на представників буржуазії та поліцію. Тільки за літо 1906 р. анархісти провели 4 експропріації, в результаті яких було вилучено грошей на суму понад 7 тис. крб., здійснено 5 актів «економічного» і політичного терору, 10 актів обеззброєння городових, убито і поранено 10 провокаторів²⁹.

Одним із учасників цих подій був робітник Петро Аршинов, який в період громадянської війни став найближчим сподвижником Н. Махна і літописцем махновщини³⁰.

3 другої половини 1906 р. почався розгром катеринославської організації. В місті зросла кількість поліцейських, були введені війська. Почалися поголовні обшуки, арешти. Ця організація змогла відновити свою діяльність тільки весною 1907 р., коли представники 4 районних федерацій об'єдналися в «Катеринославську анархістську організацію». В серпні 1907 р. її члени взяли участь у міжнародному конгресі анархістів в Амстердамі. На ньому з доповідями виступили Рогдаєв («Різні течії в російському анархізмі») і Забрежнев («Про індивідуалізм»). До речі, делегати цього конгресу підтримали резолюцію про необхідність участі анархістів у робітничих синдикатах³¹.

На початку 1908 р. катеринославська організація зазнала нового удару. В результаті арештів за ґратами опинилися понад 100 чол. 28 квітня група анархістів на чолі з Я. Нагорним здійснила невдалу спробу організувати втечу з в'язниці. Під час цієї акції поліція відкрила вогонь по ув'язнених, а потім стала їх бити. В результаті було вбито і поранено близько 100 чол. У відповідь анархісти зробили спробу замаху на губернатора, однак вибух їх бомби відбувся передчасно³².

²⁶ Там же.

²⁷ Буревестник.— 1907.— № 6—7.— С. 10.

²⁸ Бунтарь.— 1906.— С. 27; Буревестник.— 1906.— № 3.— С. 12—15.

²⁹ Приложение к Буревестнику.— 1907.— №№ 6—7.— С. 12—14. Підрахунки автора.

³⁰ Аршинов П. История маховского движения. 1918—1921 гг.— Берлин, 1923.— С. 13; Волковинський В. М. Назв. праця // Укр. іст. журн.— 1989.— № 7.— С. 112; Приложение к Буревестнику.— 1907.— № 6—7.— С. 15.

³¹ Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 9—12; Приложение к Буревестнику.— 1907.— № 6—7.— С. 20.

Це була практично остання хвиля активності анархістів у Катеринославі та й взагалі в країні. З другої половини 1908 р. вони припиняють свою діяльність на Україні і знову заявляють про себе вже після лютого 1917 р.³²

Який же висновок можна зробити щодо поширення анархізму на Україні в роки першої російської революції. На основі виявленого на сьогодні матеріалу слід визнати, що анархізм був набагато поширенішим явищем, користувався більшою популярністю і становив собою набагато більшу небезпеку для всього революційного руху, ніж це стверджувалося ще недавно радянськими дослідниками. Навряд чи можна погодитися з таким положенням, що «діяльність анархістів у першій російській революції не залишила значного сліду, оскільки зводилася до дій індивідуалістичних і підтримки мас не отримала»³⁴. Факти свідчать про інше. Поразка самодержавства в російсько-японській війні, хронічна економічна криза та безробіття, яке охопило країну, політична реакція, невдачі визвольного руху на Україні привели до того, що значна кількість робітників, селян, учнів, які раніше співчували соціалістичним партіям, влилися у ряди анархістів.

Руйнівні методи боротьби, притаманні початковим елементарним формам робітничого руху (погром фабрик, заводів, фізичне насильство над хазяями та адміністрацією) був досить поширеним явищем на Україні. Це дало підстави Н. Рогдаєву на Амстердамському конгресі вказати на нашу країну як на таку, де існують досить сприятливі умови для розвитку анархізму³⁵.

Нерозвиненість політичної свідомості, відсутність організаторських навичок у робітників пояснюють ту легкість, з якою вони зверталися до анархізму, визнаючи економічний терор як основний засіб боротьби з капіталістами.

Ще однією причиною симпатії та підтримки з боку робітників анархістів була «результативність» актів «економічного» і «політичного» терору. Вміле ж використання анархістами існуючих розбіжностей між соціалістичними партіями привертало до них увагу значної кількості прихильників. Наприклад, в Катеринославі робітники говорили: «Соціал-демократи скільки років працюють — все нічого зробити не можуть, анархісти тільки-но з'явилися, а вже стільки зробили!»³⁶.

Втім, ведучи боротьбу з соціалістичними партіями, анархісти не соромилися у виборі засобів, а «безначальці» взагалі проповідували методи знищувальної боротьби проти них.

Однак, незважаючи на гучний успіх анархізму на Україні, він з самого початку містив у собі елементи майбутнього розкладу та занепаду. Безперервний «економічний» терор став призводити до закриття підприємств, локаутів буржуазії. Масовий «політичний» терор викликав масові репресії з боку самодержавства, що в свою чергу утруднювало й діяльність самих анархістів. Так, в Катеринославі у в'язниці весною 1908 р. знаходилося понад 100 членів анархістських груп. В Одесі за 1906—1907 рр. військовими судами було засуджено 167 чол., з яких 28 було страчено. У Києві в 1907 р. у в'язниці знаходилося 83 анархісти³⁷.

Швидкому розкладу анархізму сприяли також експропріації та вимагання, які приваблювали в його ряди значну кількість злочинного елементу. Наприклад, кореспондент «Буревестника» з тривогою зазначав, що в м. Одесі з'явилися групи «чорні ворони», «вільні соколи», які вимагали гроші під виглядом анархістів-комуністів³⁸.

³² Бунтарь.— 1908.— № 12.— С. 12.

³³ Горев Б. И. Указ. соч.— С. 13.

³⁴ Непролетарские партии в трех революциях.— М., 1989.— С. 142.

³⁵ Буревестник.— 1907.— № 8.— С. 9.

³⁶ Приложение к Буревестнику.— 1907.— № 6—7.— С. 12.

³⁷ Горев Б. И. Указ. соч.— С. 24.

³⁸ Буревестник.— 1907.— № 5.— С. 13.

До причин поразки анархізму на Україні можна віднести розпо-рошеність сил та відмінності у політичних платформах анархістських організацій і течій, а також авантюризм у його діях, який викликав розгром багатьох груп, провокації тощо. І ще одна найважливіша причина прихована у соціальній природі носія анархістських ідей, його психології: «...Дрібний власник, дрібний хазяйчик, ...зазначаючи при ка-піталізмі постійно гноблення і дуже часто неймовірно різкого і швид-кого погіршення життя і розорення, легко переходить до крайньої ре-волюційності, але не здатний проявити витримку, організованість, дисципліну, стійкість»³⁹.

Одержано 03.04.91.

Освещаются вопросы, связанные с возникновением и деятельностью анархистских организаций на Украине в 1903—1908 гг., показано сложный комплекс взаимоотно-шений различных групп и течений данного направления в годы первой русской революции.

³⁹ Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі // Повне зібр. творів.— Т. 41.— С. 13—14.

* * *

В. О. Щербак (Київ)

Козацтво в класово-становій структурі українського суспільства (друга половина XV — середина XVII ст.)

Аналізується еволюція козацтва від виникнення до появи основних станових ознак. Увага акцентується на факторах, які сприяли визнанню за козацтвом особливих прав, що відрізняли його від інших категорій населення України.

В процесі пізнання історичного розвитку дуже важливо з'ясувати пи-тання про взаємовідносини між класами та визначити їх місце в соці-альній структурі суспільства. Особливої ваги ці питання набувають при дослідженні феодальної епохи, коли відмінність класів фіксувалася і в становому поділі населення. Кожний стан володів лише йому при-таманими правами, насамперед щодо власності на землю, займав певне місце в системі соціальних та економічних відносин.

Класово-станова структура феодального суспільства України сфор-мувалася вже в період Київської Русі. Протягом наступних століть з'являлися нові групи і категорії населення. Найпомітнішу роль серед них в історії українського народу, безумовно, відіграло козацтво. Воно не було класичним станом феодальної доби, свідченням чого є склад-ний процес його самоутвердження. Зародившись як побутове явище в результаті споконвічної боротьби землеробської і кочової цивілізацій у другій половині XV ст., козацтво пройшло тривалу фазу становлен-ня. Лише наприкінці наступного століття воно набуває станових ознак і дедалі більше впливає на всі сфери суспільного життя.

Термін «козак» — тюркського походження і запозичений україн-цями від південних сусідів — татар. У широкому розумінні слова воно означає людину вільну, ні від кого не залежну. Водночас ознакою ко-зака була відсутність постійного місця проживання, потяг до степового розбою. Найдавніше документальне свідчення про українських козаків